

Sjećanje najmlađeg taoca

Kao dijete u 10-toj godini odveden sam jedne listopadske noći 1944. godine s ocem i majkom u bivšu jevrejsku (židovsku) crkvu zvanu templ. Templ je gotovo cijelo vrijeme rata bio napušten i služio nama djeci okolnih ulica kao svojevrsna »tvrđava« u igranju rata. Ova igra je (osim nogometa s »krpenjačama« u parkiću preko puta templa) tada bila jedina igra dječurlije. Templ (danas konfekcija »Podravina« u Svilarskoj ulici) je u svojoj unutrašnjosti bio potpuno demoliran i po svojoj namjeni nepotreban, budući da su svi Jevreji već početkom rata bili odvedeni u logore. Tek 1944. godine »korisno« je poslužio kao zatvor, a koliko se sjećam, kasnije su ga Čerkezi koristili kao neko svoje skladište.

Makar je od tada prošlog više od 40 godina i makar sam tada bio dijete, nekih se događaja sjećam u detalje tako dobro, kao da su se nedavno dogodili. Među živima je sve manje osoba koje su bile zatvorene u templu, a kako se kasnije saznalo iz priznanja nekih uhvaćenih okupatora, zatvorenici su zapravo bili taoci, koje je u znak odmazde trebalo poubijati u slučaju, ako bi se ustaše morali povući iz Koprivnice. Partizanske jedinice sve su se više približavale Koprivnici. Bila je javna tajna da je pitanje dana kada će uslijediti napad.

U to vrijeme stanovali smo iznad apoteke (danas »Narodne novine«, Trg M. Tita 3) u kojoj je radio i stanovao apotekar Đuka Klarner. Živio je sam, često su ga posjećivali mnogobrojni prijatelji, a bio je i svakodnevni protivnik mog oca u šahu.

Jedne noći začuo se glasni žamor i koraci više ljudi na betonskim stepenicama hodnika i odmah nakon toga snažno lupanje šakom po vratima naše sobe uz povik: »Otvoraj!»

Poskakali smo iz kreveta, otac je otključao i otvorio vrata pred kojima smo onako iznenađeni i sneni opazili nekoliko ustaša. Prvi od njih zakoračio je u sobu i zatim oštrim glasom izustio:

– Hrubec Vendelin i Anastazija, vi ste uhapšeni!

– A zašto? – upitao je otac.

– Ništa ne pitajte, samo se što prije obucite! Sa sobom ništa nemojte nositi!

– A što će mali ostati sam? – upita tada majka.

Slijedio je kratak tajac, ustaše su međusobno izmijenili poglede, a zatim je komandirajući rekao:

– Neka i on ide s nama!

Uskoro smo bili na ulici. Krenuli smo do ugla tj. do kraja susjedne zgrade, a zatim lijevo. Ovo skretanje u lijevo me je iznenadilo, jer sam znao, da se zatvor nalazi u tadašnjem »poglavarsstvu« i policiji (danas zgrada bivše općine, Trg M. Tita 1). Tamo sam još od 1941. nosio ocu hranu, kada bi se bio zatekao u zatvoru. I u dječjoj glavi stvorio se zaključak: Mi smo uhapšeni, a ne vode nas u zatvor. Dakle – vode nas na Danicu! Znao sam, jer je to već bilo opće poznato, da se strijeljanja obavljaju na Danici i Ciglani, dok su se vješanja obavljala po električ-

nim stupovima u centru grada, ili na granama drveća u gradskom parku. U više navrata i po danu, a u prisustvu vojnih i službenih osoba, civila, pristalica režima, i znatizeljnih, među kojima je bilo najviše djece. A koja djeca nisu znatizeljna?

Međutim, već kod slijedećeg ugla ponovno lijevo tj. u Svilarску ulicu. Ponovno iznenađenje s pitanjem koje mi je prostrujilo glavom. Kuda? Nakon nekoliko trenutaka našli smo se u zgradi templa. Laknulo mi je. A kako i ne bi! Pa mi smo umjesto na strijeljanje dovedeni u »moju tvrđavu«. Ali to više nije bila ranija prostorija puna djece, praćaka, lukova i strelica, vitlača kamena i »municije« tj. šodra. Sada je to bila prostorija popunjena odraslim osobama, zastrašenih i zabrinutih lica, koja su bila uperena u ulazna vrata. Njihova ponašanja bila su različita, iako ih je mučilo isto pitanje. Što se to uopće događa i tko je slijedeći? Naime, hapšenja su počela već padom mraka i trajal sve do oko ponoći. Kako smo mi dovedeni oko 22 sata i ja sam gledao koga »novog« dovode. Naime, mnoge od već prisutnih sam poznavao, pa sam i novo pridošle pokušavao identificirati, ili ih se barem prisjetiti po viđenju. Koliko je ukupno zatvoreno talaca ne znam ni danas. Navodno, prema jednom dokumentu u arhivi Muzeja grada Koprivnice postoji spisak imena oko 70 osoba uz napomenu da taj popis možda nije potpun. I baš ponukan incijativom Ivana Paprike – Janka koji sakuplja povijesnu građu ovog područja iz ratnih vremena i koliko mi je poznato namjerava razgovarati sa sve manjim brojem još živućih talaca, odlučih napisati ova sjećanja.

Strahu na vratima templa čuvali su žandari. Jednog od njih moj je otac dobro poznavao još od prije rata. Upitao ga je upitati što će biti s nama i što se to uopće događa? No njegov iskreni odgovor bio je da ne zna, i da je njima samo zapovijedeno čuvati stražu.

Atmosfera u templu bila je užasna. Na sredini prostorije gorjela je vatra na koju su zatvorenici bacali daske od ostatka poda i drvenih stepenica, koje su na obje strane od ulaza u okruglim željeznim okvirima vodilo na balkon. Unatoč te vatre, bilo je zima. Tlo poda bijaše zemlja pokrivena ponegdje nabacanom slamom. Posebno mi je u pamćenju plakanje, jaukanje i molitve žena. Ne želim time reći, da su muškarci bili hrabriji. Možda su samo bolje uspjeli prikriti svoj strah od budućih događaja i neizvjesnosti. I to ili šutnjom ili stalnim hodanjem.

Nezaboravno mi je ostalo u sjećanju, da je ovakovo grozno stanje malo »razvedrio« dolazak Andre Pavlovića. On je u jednom trenutku stao pred nekadašnji oltar i gestikuliranjem improvizirao služenje mise koje je bilo popraćeno pjevanjem crkvenih melodija uz njegov vlastiti tekst. Zatim je održao i neku propovijed u kojoj je zaključio, da je život čudan i ironičan. Obrazložio je to okolnošću, što je u svojoj stolarskoj struci proizveo za

druge mnoge drvene lijesove, a svoj svršetak dočekao u betonskom oltaru. Nakon toga je zaista i legao u oltar (ili ostatak oltara), koji je imao oblik sanduka bez poklopca i bio izgrađen od betona.

Unatoč hladnoći i straha uspio sam neko vrijeme i zaspati u okrilju roditelja. Ujutro se situacija bitno izmijenila i to na lošije. Žandare na straži zamijenili su ustaše, a na ulaz su postavljena dva mitraljeza. Vidjevši to, otac mi je objasnio, da će me podići na prozor sa kojeg trebam skočiti i preko dvorišta susjedne kuće otići magistru Klarneru. On neka javi mom bratu Vilku u Zagreb, da se ponovno nalazi u zatvoru, ovog puta zajedno s mamom. Najvjerojatnije, da je nakon postavljanja mitraljeza, ocijenivši ozbiljnost situacije, tako pokušao, ako već ništa drugo spasiti bar mene. Inače moj brat Vilko bio je domobranski natporučnik sa službom u Zagrebu. Imao je neku jaku vezu i »šaržu« u tadašnjem ministarstvu rata, jer je već u nekoliko navrata ranije uspio »izvući« oca iz zatvora. Jednom čak u slučaju, kada je otac s već spakiranim »ruksakom« za Jasenovac bio određen za transport. I to u zadnjim trenucima prije odlaska.

Na prozorima templa već odatno nije bilo nikakvih stakala. Razmak između pribijenih dasaka na zadnjem prozoru od vrata sa lijeve strane oltara bio je toliko, da sam se kroz taj otvor, svojom tadašnjom linijom, komotno mogao provući. Visina prozora do zemlje bila je dođuše prilično velika, ali za moje godine i uz onu situaciju, samo običan mali skok.

Kasnije mi je otac pričao, da mu je u cijelju akciji pomagao još jedan čovjek. »To je bio njegov višegodišnji zna- nac i prijatelj Dane Dragosavac iz Mučne Reke.«

Očev plan ostvaren je u nekoliko sekundi. Brzopotezno. Začas sam se našao u dvorištu, provukao se kroz oštećeni plot u dvorište učitelja Polšeka, pa zatim okolo, tj. kroz Marofsku ulicu do križnog drva (danas semaforско raskršće). Nakon toga lijevo u centar grada. Sve mi je to izgledalo jako jednostavno. Konačno, nalazio sam se na poznatom terenu. Mi kao djeca ovog kvarta izvanredno smo dobro poznavali sve putove, plotove i vrtove, koje smo prema sazrijevanju pojedinih vrsta voćaka često i bez poziva »posjećivali«.

Zbog opisanog događaja nisam više bio samo najmlađi talac, nego i u drugom pitariju »naj«. Talac s najkraćim zatvoreničkim stažem od ukupno oko 10-tak sati.

Magistra Klarnera našao sam uskoro kod kuće. Međutim, obavijest o situaciji nije se zbog nepostojanja veza mogla javiti bratu. Moja radost zbog dosadašnjeg uspjeha uskoro se pretvorila u očaj. Sjećam se, da me je magistar Klarner pokušavao umirivati na razne načine, nakon što mi je dao jesti. Između ostalog tješio me riječima, da je zatvaranje roditelja samo privremeno radi nekakvih ispitivanja, te da će uskoro oboje biti pušteno i kod kuće. Pomalo sam mu u sebi počeo vjerovati. Možda najviše zbog toga, što sam želio da se ono što govori i obistini. No unatoč tog kroz plač i suze, otvoreno sam nastavio izražavati svoju sumnju u istinitost njegovih riječi. Sigurno da tada ni njemu nije bilo lako. Pokušavao je biti uvjerljiv i ležeran, a znao je da mi mora lagati i da ću ja to kad-tad ipak uvidjeti i saznati. A bio sam, tako mi se čini, njegov mezimac.

Poslije podne otišao sam u parkić preko puta templa, koji je zapravo bio nogometno igralište djece iz okolnih ulica. Toga dana međutim nogometa nije bilo, ali je zato bilo mnogo ljudi sa paketićima i korpama hrane koju su donijeli članovima svojih obitelji, nakon

što su saznali gdje se nalaze. Nije mi poznato da li su i uspjeli u svojim nastojanjima. Bio sam zaokupljen drugom brigom, kako javiti ocu da nema mogućnosti obavijestiti brata o postojećem stanju. Međutim, to više nije bilo nikako moguće javiti ocu.

U parkiću sam sreo još dvojicu vršnjaka starijih od mene 3-4 godine. To su bili Herceg Vlado (sada živi u Bjelovaru) i Zember Vinko (sada direktor III osnovne škole u Koprivnici). Obojici su bile zatvorene majke. Ispričao sam im svoj slučaj i zatim smo nastavili razgovarati o tome što bi se moglo učiniti. Odluka je donijeta, iako se ne sjećam po čijoj ideji. Otići ćemo kod komandanta Rafaela Bobana moliti da nam pusti roditelje iz zatvora, ali nismo znali tko će od nas prvi govoriti. To pitanje ubrzo je riješeno izvlačenjem najkraće grančice. Ne znam da li je to bila slučajnost ili posljedica »starosti«, ali najkraća od triju grančica našla se u mojim rukama. Nastavili smo se zatim dogovarati, što će koji od nas govoriti. U tom trenutku u parkić je došao Hercegov radnik Jakob, i Piki (Herceg) je po nalogu oca morao otići kući. Naime, nalozii roditelja su se u to vrijeme još izvršavali, i to bez pogovora.

Vinko i ja uputili smo se pred Bobanovu »rezidenciju« (danas Galerija i Disko klub na Trgu M. Tita). Na vratima zgrade stajao je stražar. Kazali smo mu da nas pusti unutra, kao i svoje namjere. Otjerao nas je rekavši da gospodin vitez nije ovdje. Otišli smo nekoliko metara dalje od zgrade do električnog stupa i tu ostali čekajući Bobana. Znali smo da će se pojaviti, jer je cijelom dužinom parka (danas Trg M. Tita) bila postrojena vojska i to baš njegova vojska tzv. »Crna legija«. Trgom je vlada- la mrtva tišina, a samo bi gdje koja osoba u civilu prošla ulicom. Ne mogu se sjetiti koliko smo dugo vremena proveli tako u iščekivanju. U jednom trenutku opazili smo stražarev ukočen pozdrav u stavu »pozor« i nakon toga se pojavio Boban. Slijedili su dijelici sekunde dvoumljenja: ići ili ne, nekoliko ubrzanih koraka, i ja sam se našao licem u lice ispred Bobana, koji je bio strah i trepet tamo gdje se pojavio i sa svojim »crnokošuljašima« iza sebe sijao smrt. Osim ogromnog pištolja koji mu je visio na remenu sa prednje strane noge zapazio sam i strašan pogled iz očiju smještenih na ružnoj glavi sa izrazito tupim nosom. Više nisam imao kuda. Gledajući ga oči u oči osjetio sam užasan strah. A kako i ne bih! Mnogo sam već do tada čuo o njemu. Osjetio sam drhtanje cijelog tijela, ali sam ga i dalje gledao u oči. Počeo sam sa svojim pripremljenim govorom, koje ga i nakon protoka tolikog vremena mogu citirati. Glas mi je podrhtavao. U početku manje, a zatim sve više i više. Vinko je stajao na nekoliko koraka iza mene.

– Gospodine pukovniče . . . . pardon vitez, došao sam Vas moliti, da mi mamu i tatu pustite iz zatvora. Oni su u templu, a ja sam doma sam. Brat mi je natporučnik u Zagrebu, a drugi brat je također u vojsci i radi u Zagrebu na aerodromu«. Tu me je prekinuo, pogledao prema Vinku i upitao: »A ti?«

– Ja sam isto doma sam, pa molim da pustite iz zatvora moju mamu. Tata mi je domobran u Varaždinu. – odgovorio je Vinko.

Ovo zadnje u odnosu na oca je lagao, jer mu je otac već od 1943. bio prešao u partizane.

Boban je nakon toga pogledao prema parku i mahnuvši rukom na poziv uzviknuo jedno prezime, koje nisam upamtio. Čini mi se da je počinjalo sa slovom F. Nešto kao Ferljević, Frljević ili slično. Kada je ovaj dotrčao, Boban mu je samo rekao: »Vidi što piše!« Zatim je pogledao u mene i upitao:

- Kako se zovu tvoji?
- Hrubec Vendelin i Anastazija! - odgovorio sam kao iz »puške«, osjetivši pri tome nadu, da će naše molbe biti uslišane.
Pozvani oficir pogledao je u notes i samo rekao: »Teže, lakše«.

- A tvoja majka? - upita Boban gledajući vinka.
- Zember Eva! - odgovori on.
- Lakše - reče oficir, poslije ponovnog pogleda u notes.

- Idite kući, a roditelji će doći sutra ujutro - rekao je zapovjednički Boban, i krenuo održati ratnički govor svojim vojnicima prije očekivanog napada partizana.

Sada smo se Vinko i ja razišli. On je otišao kući na sajmište, a ja otrčao magistru Klarneru ispričati opisani događaj.

- No vidiš Dado, da sam ti govorio istinu - rekao je magistar. Kasnije je doduše priznao, da je sumnjao u mogućnost onoga što mi je govorio i što je od mene čuo.

Napad je zaista tu noć počeo i trajao je nekoliko dana i noći. Skoro bez prekida i samo uz kraće zastoje u pucnjavi. Pucalo se vrlo intenzivno i sa svih strana. Puške, mitraljezi, granate i bombe. Bili smo priviknuti na rat i čim je noću započela pucnjava, stanari naše zgrade (oko 20-tak ljudi i djece) za samo par minuta našlo se ponovno na okupu u čvrsto sagrađenom i dubokom podrumu zgrade. U jednom hodniku podruma između debelih zidova bile su postavljene klupe, tako da je još sa sobom samo trebalo donijeti deku.

Iznenada ujutro, otvorila su se velika drvena vrata podruma propustivši samo na kratko vrijeme svjetlost. Po mnogobrojnim stepenicama vidjele su se siluete triju osoba koje silaze u podrum. Bile su sve prašnjave od žbuke, ponegdje oguljenih lica i zakrvarenih dlanova. Sve je kasnije objašnjeno. Trebalo je preskočiti drvenu ogradu između parkića i našeg vrta, a na ogradi je bila razapeta bodljikava žica. Uz fićukanje mnogobrojnih metaka i eksplozija granata nije bilo vremena za iznalaženje boljeg i bezbolnijeg rješenja osim prebacivanja preko žice. Osim toga, po taocima je padala žbuka i cigla. Naime, oko templa su postavljeni minobacači, koji su izbacivali mine na partizane. Uzvrćajući na vatru prema mjestu odakle dolazi, neke granate pale su i na templ, pa je među ostalima od raspršene cigle ranjena u ruku i Vinkova majka. Ubrzo im je pružena prva pomoć, jer je iznad nas bila apoteka i s nama apotekar.

- Nije mi jasno? - čuo se glas mog oca. »Jutros se na vratima templa pojavio jedan ustaški oficir, pročitao naša imena i rekao nam da izlazimo van i tjeramo kući. Pomislio sam da je to trik i da je sada s nama gotovo. A nije. I nikoga drugog nisu pustili. Samo nas troje. Nije mi jasno?« - izgovorio je još dahtajući.

- Dado će vam sve objasniti - reče magistar Klarner. No uz najbolju volju nisam to uspio zbog plaća izvanog prekomjernom i iznenadnom srećom. Učinio sam to tek kasnije. Još istog dana mogao je sve naše događaje ispričati i Vinko svojoj majci. Naime, ona je s nama bila nekoliko sati u podrumu, a zatim odlučila ići kući. Odgovarali su je od te njene namjere jer je do sajmišta bilo daleko, ali ih nije poslušala. U vrijeme jednog od zatišja u pucnjavi je otišla. Tek poslije završenog napada smo saznali, da je sretno stigla.

Razmišljajući o svemu opisanom, ostalo je i meni nešto nejasno. Kako je i zašto Boban, poznat kao krvolok i zvijer ljudskog oblika, uslišao molbe dvojice dječaka i uz brige koje su ga tada okupirale, još i održao obećanje? Da li je pri tome bila presudna naša hrabrost stati pred njega ili je time želio dokazati, da se njegove riječi moraju izvršiti? Najvjerojatnije, da motivi nisu proizašli iz neke sentimentalnosti. Neobjašnjivo!

To nisu uspjeli objasniti ni ostali taoci, koji su se jednom (1945. ili 1946) sakupili u gostionici Samoščanec (danas prodavaonica cipela Astra, Trg Republike) radi proslavljanja godišnjice templa. A nedostajao je još samo malo jači prodor partizana koji bi ustaše prisilio na povlačenje, pa bih ja osim najmlađi talac s najkraćim stažem, mogao nažalost dodati i riječi - jedini od preživjelih. Zaista je trebalo još jako malo, jer su partizani na nekoliko mjesta uspjeli probiti obranu i došli čak do gradske bolnice. Ovog su puta taoci stvarno imali sreće.

Sjećanja na sva ona ratna zbivanja i događaje nameću mi još jedno pitanje. Da li je u ratu bilo teže onima, koji su vodili rat u organiziranim i naoružanim vojnim formacijama, ili drugima, koji su bili nemoćni pružiti otpor i morali trpjeti mnogobrojne fizičke i psihičke boli od različitih sadista?

Čini mi se, da je od tako izvršene podjele ljudi, ova druga grupa morala podnositi teže patnje. Iako je jasno, da je uništenje fašizma izvršila ona prva. Borbom i oružjem. Kako kod nas, tako i u svim drugim okupiranim državama.